

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Vol.} 353
_{Sec.} 353

Title: *Sopina hitam*

Lat.

353

गोपिका गीतम्

: Gopika Gitam		: Title
:	: Vallabh B. Bhat	: Author
:	:	: Editor
:	:	: Year, Vols.
:	:	: Publisher
353	:	: Remarks

॥ श्री लक्ष्माय नमः ॥ ॥ अष्टाविंशे हरेर्गनिंस्वनावाहयराधतः ॥ कृतावज्ञा गोपि
 का हि स्तोत्रं च कुरितायै ॥ १ ॥ एकोनविंशतिविधा गोप्यः स्वस्वाधिकारतः ॥ एकोनविं
 शतिविधां स्तुतिं च कुरु हरेः प्रियं ॥ २ ॥ राजसातामसा चैव साविका निगुणा तथा ॥ एवं च
 तुविंशति गोप्यः पतिमत्पो निरूपिताः ॥ ३ ॥ तथैवानन्यपूर्वाश्च प्रार्थनामाकुलतमां ॥ गु
 णातातासाविकाश्च तामसाराजसास्तथा ॥ ४ ॥ लक्ष्मणावनया सिधा विशेषा हतं
 शुकः ॥ अनन्यपूर्विका एव पुनस्त्रिस्तो मुद्राजगुः ॥ ५ ॥ साविकातामसा चैव राजसा
 चेति विभक्ताः ॥ सपूर्वाश्च ततस्त्रिस्तः तामसाराजसापरा ॥ ६ ॥ पुनस्ता एव त्रिविधा
 अष्टात्पारिनिस्त्रिभिः ॥ राजसातामसा चैव साविकातिविभेदतः ॥ ७ ॥ अनन्यपूर्वा

द्विविधाराजसा साविका तथा ॥ तामसातामसा तत्र नास्तीत्येकोनविंशतिः ॥ ८ ॥ अथ
 वा प्रार्थनायाः सप्तोते द्विविधा पुनः ॥ चतुर्थस्तु समास्तत्र तत एकोनविंशतिः ॥ ९ ॥
 तत्र द्वाक्यानुसासारेण तासां नावो निरूप्यते ॥ अन्यथा नेकतास्तोत्रे प्रकारैर्नोपयु
 ज्यते ॥ १० ॥ तत्र प्रथमं राजस्यः काश्चन गोप्य आहुः ॥ ११ ॥ ॥ जयति तेऽधिकं जन्मना
 व्रजः श्रयत इंदिराशश्च तद्दि ॥ हयित ह रूपतां हि ह्युतावकास्त्वयि धृता सवस्त्वा विचि
 त्वेते ॥ १२ ॥ जयताति ॥ मंगलार्थे च जयशब्दः ॥ यथा फलं साधयेत्तु स्तोत्रं तथा निविधार्थः
 अन्यथा क्रियामाहौ न प्रयुज्यात् ॥ बहवतारेण व्रजः सर्वोपि कृतार्थः वयमेव परमं तत्तार्थं
 एवेति यथा वयमपि तत्तार्थं निवामस्तथा यत्रः कर्तव्य इति वक्तुं व्रजस्य तवावतारेण सर्वो

कर्षो जात इत्याहुः ॥ तव जन्मना व्रज अधिकं जयताति सर्वो कर्षो रास्ति तिः ऊयः अधिकं ज
 यो वैकुण्ठं ह्यु कर्षः ॥ नहि वैकुण्ठे न गवाने वं जा जां करोति यद्यपि मथुरायां जन्म जाते
 तथापि तेन जन्मना न मथुरासर्वो कर्षो रास्ति ता किं उ व्रज एव ॥ ननु न गवज्जन्मनः स
 र्वो कर्षो हेतु वं न लोके प्रसिद्ध मनन्य वे नैक वात् अतस्तद्दृष्टा उ कर्षो हेतुर्वक्तव्यः ॥ यो
 लोके प्रसिद्ध इति चेत्तत्राह ॥ अयं तं हिराराश्च ह त्वाति ॥ अत्र व्रजे हिरारा सर्वे श्रयते
 हीनना वे श्रयं कुरुते ॥ वैकुण्ठे तु सैव नियताना र्येति न तस्याः सर्वे श्रयणं कर्तव्यं न वति
 ॥ इह उता दृष्टो वयमने का इति तस्याः स्वास्या ना वा कदा वाममा वसरो न विष्प ताति
 निरंतरं सेवते ॥ अतो जह्मा स्ति ता लोका उ कर्षो मन्यं ते सा पुनर्जह्मा गो कुला प्रया जाता

हियुक्तं श्रायमर्थः ॥ पति व्रता हिसा यत्र पतिः स्वयमत्याधानतया तिष्ठति ॥ न के पुंरुपां रवा
 ययि तुं हरिः स्वयं तिष्ठताति ॥ तदुक्तं मुद्गखल प्रकरणे ॥ तत्र तज्जाया सुतरा मेवा श्रयत इति
 किमाश्रयं तव जन्मना व्रजस्य सर्वो कर्षः सर्वजनातः अपतस्तु वरमणो न कापि नूनतान वा
 जह्म्या मनसि विषादः अंगान्न तवात् ॥ अतः कारणं दस्मदर्थमागते न च या दृश्यतामिह गे
 कुलमेकदा दृष्टव्यं वा क्यार्थो वा कर्म अग्रे वक्ष्यमाणः ॥ तावका स्त्वयि धृता सवः दिक्षु वां वि
 चिचत इति दृश्यतां एता दृशोर्थो नुचित इति ॥ अनुचित प्रदर्शनेन बोधयंति लोका हि ब्रह्मा
 दयः च मवता र्णावर्तस इति निश्चित्य समायांति ॥ व्रजस्थाः पुनरस्मदादयः ॥ दिक्षु विचिचंति
 इयं महत्याने चिता ॥ ननु व्रजस्थानां न किं नास्ति अन्यथा विरहे मिये रन् अतश्च नक्ताः न प

रं ताति युक्तं इति चेन्न नाहुः ॥ वयि धृता स वरति वरर्थमेव धृता असवः प्राणायैः यदैव
 वरनुपयोगं शास्ति तदैव तस्य हं ताति नावः ॥ अतएव चां विचिन्वते ॥ प्राणानश्वासयि
 उं अल्पविलंबे पि प्राणागमिष्यं ताति ॥ अन्यथा व्रजे गच्छेयुः प्रातस्त्वमेवायास्य ताति ॥
 अत्रेषणं व्यर्थमेव स्यात् इह वरायाः वयि स ताति महद्दैन्यं अतएकवारं वरायान् प
 र्णेति प्रार्थना ॥ एवमेकयोर्हरिणं प्रार्थितं हयितेति संबोधनात् न उरं शनैस्त्राणा जावन
 मुक्तमिति निरूपितं ॥ यद्यपि न गवांश्चेत् पश्येत् तदान कोपि पुरुषार्थः सिध्येत् तथापि हैन्यं
 दृष्ट्वा आत्मानमपि प्रहरीयेदिति तथा प्रार्थनाः ॥ एवं स्वहैन्या नौचित्यादिनिनिरूपणेन
 तस्याराजसत्वं निरूपितं ॥ तामस्यानुवधाना वंप्रार्थयितुं महर्हस्य वधसाधकत्वमाह ॥

र

३

॥ शरदुदाशये साधु जातस्य सरसि जोहरश्रा मुषादृश ॥ सुरतनाथ तेषु कदासिका वरद निघ्नतो
 नेह किं वधः ॥ १॥ ॐ ॥ शरदुदाशय इति ॥ शरका लीनो यो यमुदाशयः ॥ पुष्करिणा तत्र साधु स
 म्यक् प्रकारेण जातं यत् सरसि जं कमलं नंदं त वननायाश्राः तामपि मुष्ता ताति नादग्नूपाद
 शादृष्ट्या हे वरद यो निहंति तस्य किं वधो न अपि नु वधो षो न वत्येव ये नैव साधनेन परस्य
 प्राणागच्छंति तस्य पादनसाधको घातकः दोषना वनवति ॥ अनेन न गवदृष्टिः सर्वघातका
 निरूपिता ॥ आयुर्मनां सिवदशा स हनुज आर्क इति वाक्यात् तथास्मानपि प्रायेण कूरदृष्ट्या
 पश्यति ॥ अन्यथा कथं प्राणबाधा स्यात् रूपं चानंदमयमिति तदृष्टौ तदेव जावयेत् ॥ अतस्त
 दनावात् केवलं घातयत्येव किं व ॥ न वयं वधाहः यतो हासिकाः कुसिता हास्यः न हि स्त्रियः

अप्रयोजिकाश्च हन्यन्ते॥ किंच वयं शुक्लदासिकाः॥ वंचसुरतनाथः सर्वपुरुषार्थसाधक
 वेनतवसंबोधनानियथाधिकारं नियतानियथाधर्ममागेहैधर्मपालकब्रह्मण्यहेश्व
 रत्पाहनि अर्थेहेलह्मापतेहेसर्वसिद्धिदेत्पाहनि तथा मोहोहेमुकुंदहेयोगेश्वरहेज्ञाननि
 धेइत्पाहनि धर्मार्थिमोहायि निरुच्यन्ते॥ एवमस्मान्निरपि सुरथं तनाथेतुच्यते सुरतं संजो
 गः जगति यावानस्ति तस्य नवाननाथः वराहाव्यतिरेकेण सुरतं जगति न प्रवर्तते॥ अतो ब्रह्म
 णा कामेन वा लोके सुरतप्रवृत्त्यर्थं वयं शुक्लदासिका इत्याः शुक्लं मार्गनिवर्तकं इदं प्र
 तिबंधनिवर्तकं सुरतनाथतेशुक्लदासिका इत्यत्र सुरतं संजोगं इत्यादेरयमर्थः॥ रतं लोकि
 कं नोगवाच्यं तत्रुत्पृष्टिमारभ्य प्रवर्तते॥ तत्र नगवराहापेक्षा॥ सृष्टिसमानयोगो मवात्त

स्या॥ एवं सति सुष्ठु आलोकिकं रोचनरूपं यद्वृत्तं तस्य सम्पन्नो गराष्ट्रवाच्यं तदस्मात्स्वेव व
 राहयेष्ठयतियावत्तयैव प्रवर्तते॥ याता जगद्धौ किकं गच्छंति नश्यते वनउत्थिरम तो
 त्यलौकिकं स्वरूपानंदरूपं तत्र प्रकटीकविभुं नार्हति॥ एतादृशस्य नवति वनाथः प्रवर्त
 कोरहकश्च॥ एवं सति रसश्चेत्त्वय्येव निरुद्धस्तिष्ठेत्तदा वलौकिका अपि नक्ताः शून्य प्रा
 रुदं या न वेयुरिति॥ वरिष्ठांश्चावांचां प्रार्थयिवातादृश्यो वयं प्रकटीकताय तः प्रतिबंधनि
 वृत्तिरत एवाग्रे विखन्य स्यादिति वक्ष्यते॥ कामो नगवरायः मनसः पूर्वरूपवादावउत्तर
 रूपवान् मनश्च कर्तुं युक्तः॥ जगौ कजं वामदृशां मनोहरं॥ तादृष्टाति कमित्यादिकंच वाक्कूट
 पमलौकिकनाव प्रवर्तकं स्वप्रियास्वित्पाशयेनाज्ञायिदमुक्तं॥ नैवं विनोर्हतात्पादिवाचां =

नगवज्रावात्मकवाशसामप्याज्ञाद्वयमित्याशयः॥ तैरेववचनैः प्रतिबंधनिवृत्तिरपि॥ सुर
 तंवेद्भवत्येवनिद्रंतिष्ठेत्तदा लोके रसो न न विष्यताति अस्मद्वरावतः वक्षौ के प्रसृतं न व
 तातिवयमागताः॥ तकार्ये हरे त एव स्थितं॥ प्रफुल्लतास्मान्मारयामि॥ एवं सति सर्वमेव काम
 शास्त्रं व्यर्थं स्यात् नृतायः पुरुषार्थश्च न न वेत्॥ अतः सर्वदा यदर्थं वयं प्रेषिताः त कर्तव्यं॥ अथवा
 यदा कदाचित् कर्तव्यं दृष्टानां जावेयितव्या रूप प्राकट्येन दृशो मारक वा मुपपादयंति॥ श्रामुखे
 ति॥ यत्सु चैरे न वतिसघातको न वति यथा यथा चैरे नै पुराणं तथा तथा घातक वंतर्ह्यमा
 ऊ॥ उदरश्रामुखेति तत्रापियेदुर्गजाताः ते अतिनिपुणा तत्रापि जलदुर्गजाताः॥ तस्य र
 सिजं तत्रापि ते दुर्गदेवतिष्ठंति तत्रापि ते साधु जाताः॥ प्र न वः तत्रापि प्रकाशवति

५

कावेशाताद्युपद्रवरहिते एवं देशकालस्वरूपादिभिः अशक्यचौर्यादिपि
 पुरुषात् तदुदरवतिसिर्वस्वनेता अंतःस्थितप्राणान्साधारणगोपिका
 नां नेष्यताति किमाश्रयं चौर्यं हि क्रियते वलिष्ठेन अपकार्त्तनावोयतदत्र
 न न विष्यतात्पुक्तं किंवधोनेति॥ अथवा अदृशा अदर्शनेन दर्शनिमद
 वानिघ्नतः किंवधो न सुरताथे मागतास्व दंतं हरे अंतरा मरणा मुपस्थि
 तं॥ तथा सति सुरतस्या प्रकटितवात्नाथ वमपि न स्पान्॥ न हियोगा अ

अनिमारासमर्थोऽप्यश्वपतिरुच्यते॥ प्रकटयति चेन्नरा तथा॥ किंच॥ अस्म
 दधे किमाश्चर्यं तवादर्शने जह्मरपि न तिष्ठेत्॥ तदा ऊः॥ आमुखेति॥
 उदरस्थिताश्चाश्चेद्वहिरानाता तदैव म्रियते अपुष्ट्वा तु आममं गन्वित॥
 यद्यपि तस्याः जावने काज इव्यदेशवत्सूनि बद्धन्ये वसंतितथापि बद्धदर्श
 ने न जावेति॥ तथा वयमपि किंच॥ वंसर्वेषां वरात् प्रयच्छसि अस्मांस्तु मारयि
 ष्यस्यति मत्तदाश्चर्यं॥ वरदाता हि प्रत्यहो न वति अथवा ते वयममृज्यस्यिका धर्म
 दासिकाः॥ अतो अहं तव्याः॥ एवं मनेकविधकौयर्न विनया काश्चिद्भागवतं मुपाजनेतो अंतर्हि
 न

तोरसः पुष्टो बहिरश्चेन्न विनिर्गतिः॥ तदा पूरणैव न वेदिति वाग्निर्गमिस्तथा॥ अन्याः पुनः कोमलाः बद्धधा
 वयारहिता इहानामपि पाजयेत्या ऊः॥ ४॥ विषज्जलाप्याद्या जराहसा वर्षमारुता वैद्युतान्धात्॥ वृ
 षमयात्मयादिश्च तोचयादृषन्ते वयं रहिता मुऊः॥ ३॥ विषज्जलाप्यादिति॥ विषज्जलं कालीयद्रु
 जलं तथा वा सर्व एव बाजकाः गावश्च मृताः ते पुनर्जायन्ताः॥ व्याजाः सर्पाः कालीयसुदर्शनादयः राह
 साः चराणावन्नरियः॥ तेषामेकवद्भावः तस्मादपिरहिताः॥ वर्षमारुतादिद्रुतात् तत्रैव वै
 द्युतानि अनलोद्वाग्निश्च तयोरप्येकवद्भावः॥ वृषो यो यमयात्मजः॥ वोमासुरः॥ तस्मा
 दपिरहिताः॥ तासां चूतनविष्यद्विषयकपदार्थज्ञाननिर्बधोस्ति॥ सर्वज्ञात्वात् किंबहु
 नाविश्वतएव नयात्॥ पाजने हेतुः॥ रुषन्तेति॥ नत्तीति पाजयत्येव अतः सर्वदा पाजक इति

इहानामपिपालयेत्यर्थः॥तेवमारकावाह्याः॥इहानां तनस्त्वांतर इति सर्वथापालनायाः॥
 अन्याः पुनर्न गवतो महानुना वचंज्ञावातस्य स्वरूपं कार्त्तयंति॥ततश्च ज्ञानिभ्यो यथा मोहं
 प्रयच्छति तथा स्मभ्यमपि अस्मद्वितं मोहं हास्यतातितं सुवंति॥छ॥॥नखन्नुगोपि
 कानंदनो नवानखिलदेहिनामंतरात्मदृक्॥विषनसाधितौ विश्वगुप्ते सरवउदेयिवा
 नसावतां कुले॥छ॥॥नखस्त्विति नगवतो नंदसूनुवै सवै उपाजं नयुक्ता नवंति॥तदेव
 नास्वातिसर्वमयुक्तमुपाजं ननं॥स्वप्निति निश्चयेनात्र तिरोहितमिव॥गोपिकायां य
 शोदायां नंदनः पुत्र इति तथा सति यथा तथा स्वाधानः कृतः ज्ञातो वा तथा गोपिकानाम्
 पि नैव तद्॥गोकुलस्वामिपुत्रवात्॥उत्पतायामेव हि विद्या यो निसंबंधः॥किंच न केवलं

नवान्न वैकुंठधिपतिः पुरुषोत्तमः किंच अखिलदेहिनां सर्वेषामेवास्मदाहानां मंतरात्मो न
 अंतःकरणं पश्यताति॥यद्यस्मदृदये तादृशं तां पश्येत् तदा प्रसन्न एव न वेत्॥अतो ना
 स्मिन् वक्तव्यं किंचित्॥किंच आगतश्चास्मदाहानां परिपालनार्थमेव॥यदि जानायात् एता
 नश्यंताति तदा परिपालयेत्॥रहणार्थं च प्रायिते एव ननु स्वेच्छया समागतः॥तदा ह॥विश्वे रवन
 साधित इति॥विश्वना ब्रह्मा विशेषेण रवनतातिसर्वथा वेदार्थविचारकः॥अत एव वैश्वान
 समतं ब्रह्मणा कृतं नगवद्वत् प्रतिपादकं तेनैव मार्गेण पूजा नगवान् पूजां गृह्णाताति वैक
 रादौ तथैव पूजा अतः सर्वेषां पूजामपि गृह्णातुं ब्रह्मणा प्रायितौ विश्वगुप्ते इति मुख्यं प्रयो
 जनं॥एवमंतरात्मवात् सर्वेषामेव ज्ञावानां नवान्न सखा॥तादृशः लोके सर्वं प्रकटयितुं सा

वतां यादवानां वैष्णवानां वा कुले उदेयवान् ॥ प्रादुर्भूतः अतएतदर्थमेवागतः पूर्वमपि
सखायथेकमेव प्रेरयसि आगतस्य पुनर्विशेषो वक्तव्यः ॥ स वात्मनि वेदनरूपो नवति
॥ अतो वयं किं विज्ञापयामः ॥ यथोचितमेव कर्तव्यमिति नावः ॥ अन्याः पुनः सावि
कसाविक्यः राजसप्रधानान्यो विशिष्टाः अप्रार्थिते च न गवान् तदा मल्लयत्नेव अतः
स्पृताति न गव करस्य त्वशिरः संबंधं प्रार्थयंति ॥ ६ ॥ ॥ विरचिता नयं वृद्धिधुर्यते श
रामायुषां संसृते नयात् ॥ करसरोरुहं कांत कामदं शिरसि धेहि नः आ करग्रहं ॥ ५
॥ ॥ विरचिता नयमिति हेत्वा मिदं हृदयं स्फुरति ॥ अतः यथा सर्वे गे आप्ताय न नव
तितथा शिरसि करसरोरुहं धेहि ॥ शीतजं हि कमलं नवतित तत्रापि सरसि जातं ॥

तत्रापि कर एव सरः स्थानं सरसि जं स्था नं च ॥ अत उद्धरणादिना नरस्य लताय गमः ॥
कांतेति संबोधनं प्रथमतः शिरसि हस्तं स्थापनेन स्वाधानां करणं द्योतितं ॥ किंच ॥ न के
वलं हस्तं स्थापयेद्वरं करोति किंच कामदं च ॥ अजिष्यते कामं प्रयच्छति ॥ ननु न ग
वान् पुरुषोत्तमः योगिधो यः कथं स्यात् स्य रं करिष्यताति चेत्तत्राह ॥ आ करग्रहमिति ॥
प्रियोः करस्य ग्रहो ग्रहायेन ॥ अतो न गवान् ग्रहस्तु इति यत्र लक्ष्म्या हस्तं गृह्णाति ॥
तत्रास्मच्छिरो ग्रहो किं न विष्यताति नावः ॥ ननु लक्ष्म्या विवाहितेति विधिवशात् तस्या
हस्तग्रहा ॥ नवतीनां ग्रहो को हेतुरिति चेत्तत्राहुः ॥ संसृते नयात् शरामायुषां
विरचिता नयमिति यथा विधि विवाहे तथैव शरणागतपात्रेनेपि विवाहापेक्षया शरणा

गतरहामहताससाधारणधर्मः अयमाश्वरधर्म इति ॥ नन्वयं निषिद्धः प्रकार इति कथं पा
 लनमिति चेत्तत्राहुः ॥ हे वृक्षि धुर्येति ॥ वृक्षि हि यद्वंशो जवः ॥ बकुत्त्राकः बकुवंशकर्ता
 ॥ तद्वंशेऽपि नवान्धुर्यः श्रेष्ठः ॥ तत्रापि स्त्रियः संसारनयात्समागताः ॥ न हि संसारः स्वभा
 वत एव दुष्टः किं वसत्यदुःखं हेतुरिति ॥ तथा वयमपि महद्दुःखं प्राप्नुम इति दृष्ट्वा दृष्ट्वा दारा
 नवांस्तन्निवर्तक इति ॥ अनेनैव निरर्जयतापि सूचिता ॥ अतः कांतसं बोधनात् नवानेव नर्त
 अतः स्त्रीणां वृत्तमनुस्मरन्वांछितं कुर्वित्यर्थः ॥ ततः तामसा किं विद्वेषेण धाष्ट्येन तमेवा
 र्थं प्रार्थयति ॥ छ ॥ ॥ वृजजनातिहिंसा रयोषितां निजजनस्मयधंसनस्मित ॥ न जसस्वे न वकि
 कराः स्मनो जलरुहाननं वा न दर्शय ॥ द ॥ ॥ वृजजनातिहिंसा इति ॥ हे नगवद् एतावत्कुनजा

नंति ॥ मयानुनिर्धारितमुच्यते ॥ हे सखे इति अप्रतारणार्थं संबोधनं ॥ नः अस्मान्न जेति हि पदेशः
 ॥ ननु कथमेवं धाष्ट्यं निषिद्धं च बोध्यते तत्राहुः ॥ न वकिं करारिति ॥ ये यथा मां प्रपद्यंत इति हितव
 प्रतिज्ञा ॥ अतो यथा किं कथं वयं नवं तं न जामः ॥ तथा नवानपि न जउ ॥ किं करा वंतव प्रतिज्ञा च प्र
 सिद्धे साहुः ॥ स्मेति ॥ न केवलमस्मज्जने तव सैवैका प्रतिज्ञा ॥ हेतुः किं उ अन्येऽपि हेतवः संति ॥
 प्रथमं अवतारप्रयोजनं ॥ वृजजनानां आतिहिंसा तितथा ॥ नातः परमन्या
 आतिरिक्ता ॥ सामान्यप्रयोजनमेतत् ॥ विशेषप्रयोजनमाहुः ॥ योषितां वारेति ॥ तस्मिन् नगवान्
 वारैर्हि मूराः निराकरणीयाः अन्यगतकामादयः ॥ तत्र मुख्यः कामः स च बकुविधः अंतर्बहिः
 पदार्थेन पूरेण पूरयिष्यामि अथानावात्निवारणायः ॥ अत एव लोके दातारः ॥ कातिमितो

नवन्ति॥ वारेभ्यः अतो नवानुमहावारः अंतःस्थितेनानंदेन अतिहरिद्राणां ब्रह्मराणा
 पिपूरयितुं मशक्यानामिच्छा पूरकः॥ अयं चार्थः सत्त्वसर्वजनानां अतः योषितां वा
 रितिसं बोधनं॥ नहि तस्मादभ्यः जगति कश्चिदेवं संबोधनमर्हति॥ पूरा किमवात्
 ॥ अतो वतारसामान्यविशेषप्रयोजनान्याचनो न ज॥ ननु सत्यं तथापि नवतानाम
 निमानदोषनिवृत्त्यर्थं न जननक्रियत इति चेत् न हा॥ निजजनस्मयध्वंसनस्मितेति
 ॥ निजजनाः सेवकाः तेषां स्मयोगवर्तस्य ध्वंसनार्थं स्मितं यस्य॥ निजजनानां स्म
 यद्वराकरणार्थं परित्यागो नोपायः किंतु तदर्थं स्मितमेव कर्तव्यं॥ स्मितं हि मंदहा
 सः॥ हासो जनोन्मादकराचमायाः॥ तस्या मंदवैचक्षण्यप्रवर्तनं॥ नहि मायामोह

९०

धर्म

व्यतिरेकेण कस्यचिस्मयो नवन्ति॥ अतएव हास्यसंकोच एव साधनं निजजनानाम्
 पि एव दुष्टः ननु धर्मः॥ अन्यथानिजजनवमेव न स्यात्॥ इत्यलौकिकोपायः॥ लौकि
 केपि तव हास्येन ता अपि आत्मानं नुल्लंघ्य मन्यते॥ यदा पुन हास्ये संकोचः॥ तदैव तासां
 गर्वो निवर्तते॥ किंच॥ अन्निमानो हि दोषः सता वदेव तिष्ठति यावत्तव स्मितयुक्तमा
 ननं न पश्यन्ति॥ नहि काचिद्गदहस्यमप्यननं दृष्ट्वा स्वात्तिमानं पालयितुं शक्ता॥ नचेत्
 लोके अप्रसिद्धं साधनं चेनेति कथं ज्ञातुं शक्यत इत्याशंक्याहुः॥ जलरुताननं वाहद
 रायेति॥ जलरुतं कमलं तस्य दृशमानं नममृतत्वाविनश्यमृते पाते कस्यचिदोष
 स्तिष्ठताति युक्तिः॥ साधनं चेत्तस्य देहः एकवारं प्रदर्श्य पश्येत्यर्थः॥ अन्निमानो
 किंच

हिमनो धर्मः तव आननं चारुमनोहरं ॥ न हि धर्मिणि हते धर्मसि एतिसख्युः सखि
 न जनं युक्तमेव ॥ राजसां ततः उत्तमा तमेवार्थं प्रकारं तरेण प्रार्थयते ॥ ॐ ॥ ॥ प्रण
 तदेहिनां पापकरीणां चराचरानुगंशानि केतनं ॥ फणि फणापितंते पदां बुजं लणुकुचे
 पुनः लंधि हृदयं ॥ ७ ॥ ॥ प्रण तदेहिनामिति ॥ ते पदां बुजं नः कुचे पुल्लणुकुष ॥ ॐ द
 सोधोपः स्थापय तस्य प्रयोजनं लंधि हृदयमिति हृदये चोरवतु स्थितं कामं लंधि कुचे
 धितिसमुदायाचि प्रायेण बद्धवचनं विरहेण चिन्नाचामन्यंते शिरसि हस्तदानेन नि
 कटे समानयनमुक्तं ॥ ततो न जानेन संबन्धोक्तः ॥ अनेन विपरातरस्य व्यते ॥ बंधविशे
 षो वा तिर्यग्नेदः ॥ एकवचनात् ॥ तावता हि हृदयस्थितः कामो गच्छति स्त्रीणां समूहेन

११

क्षायने परितः स्थितानां तथा संबन्धो न वताति वा ॥ ननु कर्कशेषु स्तनेषु कथं कोमलचर
 णा स्थापनमिति चेत्तत्राहुः ॥ फणि फणापितमिति ॥ न हि कालाय फणात् कुरा अस्मत्त
 नाः ॥ तत्र यथा चराचरास्थापनं लुचा तदंतर्गतो हरा लतः ॥ एवमचापिकर्तव्यः ॥ अंबुजपरे
 न च प्रसृतस्तप हारक वं ॥ ननु तथापि स्त्रीणां बह्वसि चराचरास्थापनमयुक्तमिति चेत्त
 त्रैवाहुः ॥ श्रानिकेतनमिति ॥ लह्याः स्थानं तत् लह्याः किल तत्र स्पर्शमर्हति ॥ अन्या
 युक्तः संदेह इति ॥ ननु न वतो मूढाः कथं न वतानां हितं कर्तव्यमिति चेत्तत्राहुः ॥ चरा
 चरानुगमिति ॥ चराचरा गावः तेषामप्यनुगं पश्चाद्गच्छति तद्वितार्थं ते किं न गवता प्रेर्यमा
 णा इति चरापरित्यज्यामृतं न हृदयंति तेषां चरा मेवामृतं तथास्माकमपि काम एवामृतं ॥ नैत

वतापरमरुपालोः कश्चनार्थः श्रूयते ॥ ननु च वतानां जितेन्द्रिय वाद्यनावात्पापमस्ति त
 दपगमेपश्चात्तदंश्चापयिष्यामिति चेन्न वाङ् ॥ प्रणतदेहिनां पापकषणमिति ॥ वयं प्रक
 षणानताः नास्मान्निःप्रकारं तरेण निवर्तयितुं शक्यते ॥ किंतु तव चरणाप्रसादादेवनम्रा
 णां पापं गच्छति ॥ तत्रापि देहिनः प्रकषणानतं वेन धर्ममार्गादिपरित्यागः उक्तः ॥ देहान्निमा
 नस्य विद्यमानत्वात् न हानमपि प्रणतानां हि नाप्यधोगतिः ॥ अतस्तव पदमेव तेषां पाप
 नाशकं चितितं दृष्टं स्पृष्टं मालिगिनं वा ॥ ननु प्रणतानां कथं पापमुपपद्यत इति चेत्तु मैव ॥
 स्वधर्मस्य माहात्म्यं लोके प्रकटयितुं स्वधर्माविर्भावश्चापि दोषं न नाशयति धर्मौ व त
 थेष्ठावत्वात् ॥ अतएव दुस्सह्येत्यारभ्य धुताशुना इत्युक्तं ॥ भोगं विना पापनाशः प्रमेयबले

११

न च वताति प्रमेयं तत्र नाशात्पूर्वमपेक्षितं ॥ प्रचुरासं बंधा नावा न्न तनस्ताथा ॥ अतः स्वध
 मर्लक्षणा प्रमेयबलेन तानुद्धि धारुस्तथा करोताति नानुपपन्नं किंचित् ॥ शास्त्रार्थज्ञा वाम
 नसाशरणांगताः ॥ प्रणताः ॥ देहान्निमानि वाचीनाधिकारे पिसति तावसाधनं संपादय
 सियेन पदो बुद्धं प्रकटीकृत्य तादृशस्य दुःखदृष्टादिरहात्मकं पापं तथा करोताति न जा
 वरुतसाधनमपेक्षते स्वतएव सर्वं करोतात्पत्रापि तथैव कार्यमिति नावः ॥ यद्वा ॥ अत्र द
 दोक्षेयः ॥ सर्वसागपूर्वकं केवलं तदधीनचनते प्रकषः ॥ तत्राद्यस्य विरह एव पापशब्दवा
 व्योदुःखदृष्टात् निषिद्धकर्मकृतिजं हि पापं तदत्र मानरूपं तादृशं दुःखं मुचितं न वति परं
 उच्यं कषणौकस्वभाव इति तथादितायस्य कर्मजं ॥ तच्चरणाश्रवणाकार्त्तनस्मरणादिभिः

एतादृशानां प्रियस्वरूपं प्रातिरिक्तस्य संगप्रतिबंधकत्वेन तथा चैव न्यंत इति तथा ॥ २

कर्षति ॥ यदा ॥ कर्मधारयो हेयः ॥ प्रकर्षेणानतिस्सवन्मिनावस्तस्मिन्सतिप्रज्ञौ समर्प
णार्थं हेतुनिमानादिः ॥ ए ॥ अतएव विश्वतो जयादित्युक्तं ॥ जगवद्गुणानां पुराणरूप
बन्धवत्पते ॥ जगुः कृतानि पुराणानि ॥ कथं यस्य स पट्टिदुःखं च न तथा चैव न्यंते ॥
तेन तत्प्रार्थनं ॥ यद्यपि संगोपयोगा तथापि संगप्रतिबंधकमानहेतुः ॥ चैन हेयः ॥ य
दा ॥ प्रणतो हेतु एव येषां न चंतः करणादिरपितेषामपि तथेत्यर्थः ॥ यदा प्रणतो हेतुनां
संबन्धिना ननु स्वयं प्रणतास्तादृशानामपि तथेत्यर्थः ॥ एतेन साक्षात्परं परयाप्यनिष्ट
निवर्तकं च मुक्तं च वति ॥ अपरं च अंगीकृतपालनेन तव युक्तायुक्तविचारं न पश्यामो
यतस्तृणाचराणामप्यनुगं ॥ तज्जीवनं नृणोरेव ॥ तानि चामागैः पि न वंति स्वानुरोधेन न ता

१२

य

वारयसि किं नु ते स्वचक्षुः यच्चैव पश्यंति तच्चैवाविचारं गच्छंति ॥ मुं जाटव्यामिव तदनुस्वय
मपि गच्छसितदधानः सन् ॥ एतेनास्मज्जीवनहेतुस्त्वत्पदांबुजं ॥ तस्य मकरं होमादक
रिते नैव मानरूपोन्मार्गगमनेपिनोपेक्षोचिताद्यः तो वयं अंगीकृताः ॥ नो चेज्जीवनमे
वनसंपश्यत इत्यतिक्रिष्टवचनमुक्तं च वति ॥ एतेन च ये वेयं रातिः प्रकटितेति नांत
तोऽस्मद्दोष इति ज्ञापितं च वति ॥ अन्यथा कृष्णमुखनिगतिवेरागात पायूषमुत्तन्नितकरा
पुटैः पूर्वपात्रातिसुखितातां लोके लौकिकत्वेन परिदृश्यमानेषु सुतस्त्वलौकिकेषु च
लोषूक्तपायूषा उज्येषु तेषां प्रवृत्तिः कथं स्याद्यदि नवानुस्वला विरोधार्थं तथा तथा ता
न प्रवर्तयेत् ॥ वस्तुतस्तु कृत्वा रागां तेषां नृणो रुच्यत्यर्थं तदनुगमनं ॥ तेन नक्तिरस्य पोषि

व

तानि चरणानि चैवं ताति तेषां तत्र हविर्न वेति ॥ तादृशस्यास्मात्सुं स्थापने स्माकमप्यनाष्टं
 पालकं च तद्भविष्यति स्वस्वनावादिति नावः ॥ अपं रंवा ॥ श्रियः स्त्वनं तदिति तस्य जाताया
 स्वस्मात्वे वस्थापयितुमुचितं ॥ किंच ॥ तस्या अपि नायिका वा द्रस्य पोषणमयिक एव सं
 बंधो नाष्टेन उच्यते संचारः ॥ कमेतौ तदिशेषा दयोक्ते हं च क्षाप्यते ॥ अत्र स्वयं साक्षा
 संबंधसमयमलनमाना आविचारितवती प्रभुः पशूना रक्षित्वा रयि वासायं व्रजं नावा
 निशि स्वप्रिया नि काडिष्य ते वतहा तसंबंधे नरमरा निवममापि न विष्यताति श्रियो ह
 रपयं तं हृदयं ॥ तदनुगच्छे नरजसा श्रमेण च सौंदर्यं नावरां कापि निरस्तादितायेन ॥
 तेन यथा यथा चारणां तथा तथा शोभाति शयुक्ता न वेति ॥ अथ वा चरणानुगमने स्त्र

१४

तत्र चरेण कंटकादिस्पर्शं कया स्वयं सूक्ष्म रूपेण चरणानुगमनं तले स्थित्वा तसंबंधं वा
 रयताति तदा श्रानिकेतनं न वेताति तथोक्तं ॥ अपं व ॥ यदि चेच्छया स्वयं नयेत्पशून् तदा
 ग्रे विषयानात्मकानिष्टसंबंधो न स्यात्किंतु ते स्वेच्छया गच्छति प्रभुस्तु तदनु तदधानः
 सनाच्छता सग्रे निष्टसंबंधे तन्निवारणाय ब्रजं वेनाति सुकुमारमपि पदमतिक्रूरे पित
 त्रार्पयति ॥ तदा हि व्रजवासि स्नेहपरा हायां संपन्ना यामतिसंतोषात्तद्वारा सा संपन्ने
 तितस्मिं संतुष्टस्तच्छिरस्सुव्रत्मा हि दुर्लभं नरजस्त्वाभ्यां पदांबुजाभ्यामनृतम् ॥ अथ
 कालमात्रं तथा नृत्यमात्रं कृतवाक्किंतु तद्विपुलं नयं स्याद्विकं निवारितवान् गच्छतः स
 हातच्छिरस्सु पदांबुजं पश्यताति ॥ अतएवार्पणमुक्तं न स्पृशेत्मात्रं ॥ अस्मत्परा हायाः

पूर्वमेवसंपन्नचातुःखदतिवारणमेवकार्यं॥सरायानोंतश्चोरवद्धाधते॥परांबुज
 संबंधेऽस्मद्वारासोपितापरहितःसन्नस्मानपिनतापयिष्यतातिनावः॥तापयतानि
 तस्मिन्नपितापोष्यते॥कुरेतप्तेवास्त्वापितंनविकृतंनवतातिज्ञापनायतइति॥चंप
 तोऽविकृतः॥सर्वात्मतावत्परास्त्वाप्यपरात्सहजदोषदृष्टानपिरूपयसात्समास्त्वपि
 स्वतोदोषरहितासुकृपाकार्येतिनावः॥६॥अपरंचविपरातरसेपूर्वविशेषणावता
 नामतिचरेणातिशेषसंनवेतदास्वोदेजकचेनतद्विवेणरूपंकर्षति॥दृष्टावरेषु
 स्वज्ञोपरससंपादकसंपादकंनिःसहतिपतनेनाग्निमंविशेषणं॥विविधबंधेषु
 त्यद्विवेतेपरांबुजंतथाकुर्वितिहार्द्व्यंजितोर्थः॥मयेदमुक्तंयुक्तंवायुक्तंनैवविधा

१५

रितं॥तद्धमंतांप्रियायुक्तश्रीरुमास्मकुलेश्वराः॥इममेवार्थततोपुत्रमाप्रकारांतरेण
 प्रार्थयते॥७॥॥मधुरयागिरावल्गुवाक्ययाबुधमनोहयापुष्करेहारा॥विधिकरारि
 मावारमुह्यतीरधरसाधुनाप्याययस्वनः॥८॥॥मधुरयागिरेति॥हस्तेनचस्वरूपेणा
 पदावोपकृतिमति॥मुखेनचोपकारोहिकर्तव्यइतिताजगुः॥पूर्वोक्तमपिसर्वेहियावस्य
 ष्टंननाषेते॥तावत्सरसतांयातिनकदाचिदितिस्थितिः॥हेस्वामिन्मधुरयागिरामुह्यतिरि
 मागोपाराप्याययस्व॥मोहोहिमरणापूर्वावस्करूपं॥तासामाप्यायनेहेतुः॥विधिकरारि
 ति॥आज्ञाकारिणाःसेवाकारिणांवी॥असामर्थ्यउतवनास्तीत्याहुः॥हेवारेति॥शौर्येहिआ
 त्नामातिनिराकरणार्थमाइतिप्रदर्शनेनहृणमात्रविलंबेनमरिष्यतातिसूचितं॥ननुवाञ्छा

चेरा कथं मोह निवृत्तिरिति चेत्तत्राहुः॥ मधुरयेति॥ मोहो हि मायारूपः स न वत्स्वरूपेणैव
 निवर्तते सच्चिदानंदरूपेणातत्र तव वाणा॥ आनंदरूपे त्याह॥ मधुरयेति॥ मधुसाधारणो रसः
 ॥ तदुक्ता मधुरा वल्लु मनोहरे वाक्यं यत्र वाक्यस्य मनोहरं सत्यप्रियप्रतिपादकत्वेन॥ अतः
 सद्रूपतानिरूपिता॥ बुधानां मनोहा आह्लादकारिणा॥ अनेन ज्ञानरूपतानिरूपिता॥ ते हि
 ज्ञानेनैव रना भवेति सुरवेन यनेवर्तते इति तयोरपि व्यापारं त्वैव वक्तव्यमित्याहुः॥ पुष्करह
 रोति॥ कमलवत्परतापापहारके शहरो यस्य किंच अधरसाधुना अधरामृतेन च आप्या
 ययत्स्व॥ वक्तव्याः दृष्टव्याः पाययितव्या इति सूक्तिनां हि सूक्तिनिवारणार्थं महामनाः पद्यं
 ते॥ कमलादीनि च शातलद्रव्याणि स्थाप्यंते॥ सर्वथा असाध्ये अमृतमपि पाययते॥ अतिगो

१६

प्यानुवारसानुपाययंति॥ रयंतु सूक्तिना ज्येन निवारयितुं शक्नोति वारेति संबोधनं॥
 अनेन अंतिमावस्था प्रदर्शिता॥ पूर्वप्राथिति श्रुतार्थाः स्मारकत्वेनाधिकमूक्ता हेत
 वो जाताः॥ एवं पदार्थं च उच्यते संप्रार्थितं दाहने स्वयमेव हेतुमाशंक्य परिहरंति
 ॥ तव कथेति॥ ननु सर्वमिदं प्रार्थितं न क्लेशो देयं न च न क्लेशः॥ अतस्तत्त्वं च विर
 त्तिपि जावनादवसायते॥ न गवांस्तु सर्वनिरपेक्षः न तस्य न वज्रावनेन कार्यं॥ ज
 ह्मीयदृशो यस्य कोटिशो दास्यः अतस्त्वयि कृतासव इत्यप्यसंगतं॥ तस्माद्यर्थमेव
 प्रार्थनमित्याशंक्येनेह जावनमस्म कृतिसाध्यं किंचुतव कथा विरहे रानांगमने प्र
 तिबंधं करोति कथायाः पुनः यथा तव सामर्थ्यं तथा सापिषड्गुणात्मिकामोहदायना

रो प्रा

परमानंदरूपावतदाहुः॥६॥ ॥तव कथा मृतं तत्प्रजावनं कविचिराडितं कल्मषा
 पतं॥श्रवणमंगलं श्रामदातं तं च विगृह्णाति ये नूरिराजनाः॥७॥ ॥तव कथा मृत
 मिव अमृतं नगवदसात्मकं सर्वेषां मरणादिनिवर्तकं यद्रूपं तदमृतं शब्देनोच्यते॥
 अतो मोक्षदा नृवं परमानंदरूपता च सिद्धा॥इदानीं षड्गुणान् निरूपयंति॥तत्प्रजाव
 नमित्यादिषड्भिः पदैः तस्माद्ये संसारे तेषां ज्ञानं यस्मात् अमृतं हि तापनिवर्तकं
 प्रसिद्धमेव वैराग्यं च नगवतो ज्ञानं वा सर्वतापनिवर्तकं यत्संस्कारयोग्यं तत्तु ज्ञाने
 न नश्यति॥यद्योग्यं न त्परित्यागेन अतएव स्मार्तैः संस्काराश्चकैः परित्याग एव बो
 ध्यते॥अतो ज्ञानं वैराग्यं च तापनाशकं च वतः॥आपाततस्तत्तापनाशकं वै जलारावपि

१७

वर्तत इति तदर्थमाह॥कविचिराडितमिति॥कविभिः सर्वैरेव शब्दार्थरसिकैः ज्ञानिचिराडि
 तं ज्ञानं वैराग्यं वा॥आपाततः स्त्राप्तु तथा च मस्ताति तद्व्यावृत्त्यर्थमाहुः॥कल्मषापहमिति॥
 कल्मषं पापमपहंताति॥एश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्येति क्वचित्पावः॥अलौकिकसाधकं च
 वीर्यमिह तत्र धर्मरूपमेव च वति॥धर्मं च पुनः कल्मखनिवर्तकं च वति॥पूर्वोक्तधर्मविरिष्टं च॥
 कथायाश्च तथा च सर्वत्र प्रसिद्धं॥प्रायश्चित्तादीनामप्यापाततस्तथा च मस्ताति तद्व्यावृत्त्यर्थमा
 ह॥श्रवणमंगलमिति॥तद्गोमयादिलेपनात्मकमुपवासात्मकं च स्वरूपतोऽप्यमंगलं॥घोरात्म
 कं वात्॥श्रवणोऽप्यमंगलं॥इदं तद्वारचरितं श्रुतमेवानंदं जनयता तनुच वसिष्ठवात् श्रवणमंग
 लं॥कार्त्तिकुल्यतानिरूपिता॥पुत्रजन्मादिश्रवणात्पापिकिंचिद्धर्मसाम्यात्॥श्रवणमंगलचमाशं

स्मान्स्वरूपतो धर्मतिष्ठन्नवसहस्रानव कथेति तथा कृवा जीवने ननु अस्मत्तः ५

कथं द्यावृत्त्यर्थमाह ॥ आमरिति ॥ तच्च न व्ययसाधकं ननु धनसाधकं ॥ कथामृतं तु जह्म्या
अपि अपेक्षितं वा तूतं तु कं नवति ॥ तेन ओतुर्वक्तुश्च तस्यिदिराज्यप्राप्तिश्च वरांतथा नवताति
त द्यावृत्त्यर्थमाह ॥ आततमिति आसर्वतः ततं व्याप्तं राज्यादिकं नुपरिच्छिन्नं ॥ नगवतरे श्वयं
नुनतया ॥ अंतः बहिः सवेषां सवृथा व्याप्तमिति ॥ कथामृतं च पुनः सर्वलोकान् व्याप्तिष्ठति ॥
तदसामर्थ्यं सर्वत्रैव संपादयति तनेनो कर्षोऽप्युक्तः ॥ वं कदाचिन्मारयस्यपि कथामृतं तस्मिन्नपि
काले जावयतीति नगवान्स्वतंत्रः कथामृतं परतंत्रमित्येतावान् विशेषः ॥ वंच अवतारे ब्रह्मा
हिनिः प्रायति आगच्छसि आगतोऽपि तिरो नवसि ॥ कथा तु समागतानतिरो नवति अतएव तादृ
शं कथामृतं येन विगृह्यति त एव चूरिहः ॥ वदर्थदातारः ॥ य इति प्रसिद्धाः व्यासार्थः चूरिहः

१८

श्रुते अजना श्रुते केवलं नगवद्रूपाः ॥ जननादिदोषरहिता वा परं विरजममृतं केवलं मरणा
पच्छित्तौ तन्निवर्तकमेवेति ननु संचूयैकत्र रसजनकं ॥ रसपिंडयोरिव तव कथायाश्च विशेषः
षः ॥ अन्यथा कथार्थमेव यत्र कृतः स्यात् ॥ परं विरसो हे मरणा निवर्तकत्वेन तदुपायोग इति
नगवत्त्वेन सूयते ॥ अतस्तैर्नगव कथा कथकैः बहुदत्तमिति तदराजावन एतसाविक्याः
तामस्यावचनमाह ॥ ७ ॥ ॥ प्रहसितं प्रियप्रेमवाहिनं विरहं च ते ध्यानमंगलं ॥ रहसि संविदो
या हृदि स्पृशः कुहकनो मनः शोभयंति हि ॥ १० ॥ ॥ प्रहसितमिति ॥ यद्यपि कथया स्थातुं रा
क्यते ॥ यदि च हायैः धर्मैः शोभोनात्पारितः स्यात् यथा नगवतिषड्गुणाः संति ॥ तथा षट्
व्यामोहका अपि गुणाः संति अन्यथा कथयैव वचरितार्थता स्यात् ॥ तदर्थं नगवान्मा

यथा कुहकलाजामपि करोताति॥ स्वस्वभावदोषात् न गवति तथा स्फूर्तिरिति॥ यथा
 ज्वरितस्य अत्रे विरसता प्रतातिः अत आह॥ तव प्रहसितादिकं नो मनः हो नयती
 ति॥ प्रकर्षेण हसितं स्वभावत एव विना तां त्यक्त्वा अन्यया सह स्थित इति॥ त तश्चेत्य
 मागत्य प्रकर्षेण हसति त्यक्त्वा अन्यया सह स्थित इति॥ त तश्चेत्युतरो हो नं प्राप्नोति॥
 प्रियेति संबोधनान्न तव संबोधोपि स्मृतः हो न जनको जायते॥ अत एव यासां न सं
 बंधस्तासां न हो नः किंच तव यत्प्रेमवाहितं प्रेम्णा वाहितं तदपि हो नयति स्मृतं
 सत् अन्यविषयकं वा विश्वासजनकं वा दा अंतः कपटरूपमिति हो न जनकः॥ अन्य १८
 यो कायैविसंवाहो न स्यात्॥ मनस उज्जो लकं वा॥ आराजनकं आराया च अमः तव

विहरणमपि हो न जनकं॥ विहरणं यच्च जनं वेणुवाद नादिनां रसो न गवहायः आकरक
 हिः स्थाप्य त इति विशेषेण हराय स्माहिति विजंगलसितादिकं न वति॥ तत्पूर्वमंस्यानिध्या
 तमिति ध्यान एव मंगलं च क्षहरां शुच फलं प्रयच्छताति॥ तदपाहनां हो न जनकं तिरोहि त
 वात्॥ त इति सर्वत्र संबंधः॥ अन्यन्माययापि करोताति मुख्यतया अचोक्तिः॥ एवं रूपसंबंधे
 च उच्यते हो न कमुक्ते॥ नामसं बंधिद्वयमाह॥ र हसिसंविद इति॥ या हृदि स्पृशति र हसि ए
 कांते संविदो ज्ञानरूपाः न गवदा चः ज्ञानेव वा शास्त्र जनितानि बंधाद्यनिज्ञा रूपाणि तत्र
 पिया वाचो हृदि स्पृशः हृदयगामिन्या न वंति॥ अस्मदनुगुणा एव बंधसंविदो वा॥ ननु केव
 लं नायकानुगुणाः अत एव मे ते सुखहेतवो न वान् वंचयति चेत् तदा हो न जनयंति॥ अयं म

र्थः सर्वनिश्चयसिद्ध इत्याह ॥ हीति ॥ राजस्या वचनमाह ॥ ॐ ॥ ॥ वलस्य द्विजाधारयन्मृ
 न्नलिनसुंदरं नाथतेपदं ॥ शिलरुणांकुरैः सादतातिनः कलिलतां मनःकांतगच्छति ॥ ११ ॥
 ॥ वलसीति ॥ अस्माकं उन्नेह वशात् त्वद्विषयिका समावीने अखेदेपि खेदबुद्धि जायते तव
 नुनास्मद्विषयिणा सत्यपि खेदेपि जायत इति न्यायविरोधमिवाह ॥ यत्तु व्रजा त्वमृन्वारा
 यन्वलसीति ॥ तच्च वलने नलिनापेक्षयापि सुंदरं कोमलं हे नाथतेपदं मार्गस्थितैः शिवा रु
 णांकुरैः शिवाः पाषाणाः रुणानि अंकुराः दन्तिनां तामसानित्या विकानिराजसानि अथ
 वा शिवा रूपं यत्र शिलरुणांकुरैः अतिपुरुषतीक्ष्णैः सादताति केशप्राप्तौ २०
 तातिवस्तुतो न प्राप्नोते वतथापि हे कांत नर्तः मनः कलिलतां गच्छति ॥ व्रजदिति प्रातरारन्य-

खेदः सूचितः ॥ वलनां देव खेदः ॥ अतः प्रथमतस्तदेवोक्तं ॥ वस्तुदे तस्तु वपदे अस्मा स्तानं
 विहाय न गच्छतः तथापि नवानेव तथा चालयति ॥ किंच ॥ व्रजस्थिता गावः अरण्ये नायंते तासां
 चारणानामागमने नवति ॥ अतः अमार्गे पि गंतव्यं नृम्यादीनां अनुग्रहार्थं न पादुकाग्रहणं पा
 ष्यानां चर्मवनपरिधेयं अतो नलिनसुंदरं पदमेव शिलरुणांकुरैः सादति ॥ जले एव स्थानुयो
 ग्यं जलपूरो वा ॥ नलिनादपि सुंदरं चेतू लक्ष्म्या मस्मात्पुवास्त्वां युगपं ॥ नाथेति संबोधनात् बह
 व एवात्रार्थेनियो ज्ञाः संति ॥ तथापि स्वयमेव गच्छताति ॥ वने हि विविधा क्षुमिः पर्वतरूपा अर
 ण्यरूपा कच्छरूपा च ॥ तत्र क्रमशः केमेकत्र नवति ॥ सर्वे वा सर्वत्र ॥ अवसाह अरात्पाएकवस्ति
 ति ॥ तदा चिंता नवति स्वयंगवास्वहृदये स्थापनाय मिति मनःकांतेति च तेन मनः स्थापितम

ता पिनतिष्ठंति एवं सप्तविधा अनन्यपूर्वा निरूपिताः ॥ चतस्रश्च ताः अतः परं क्रमेण षड् ता
 एव निरूप्यन्ते ॥ तत्र प्रथमं राजस्यतामस्या वचनं ॥ ता हि बहिर्गता इष्टुमशक्ताः ॥ अतो य
 दासंध्यायां न गवानायाति तदा न गवंतं दृष्ट्वा मनसि कामो नवति ॥ ततो बंधप्रार्थना ॥ अ
 धरामृतप्रार्थना च ॥ राजस्यसत्त्वेन वचनविषयतः अनन्यपूर्वाणां तु नित्य एव कामः ॥ ६ ॥
 दिनपरिहृतयेनालकुंतलैर्वनरुहाननं विचरावृतं ॥ घनरजस्वलं दृश्यन्मुकुमनिसिनः स्मरं
 वारयच्छसि ॥ १२ ॥ ॥ दिनेति ॥ दिनपरिहृतये संध्याकाले ह्युक्त्या दिवेक्ष्य वंशाप्यते ॥ राजो
 गुणस्यायं समयः कामस्य च कालः ॥ नालकुंतलाचमरा इव रसबोधका ये हि सुखकमलजा
 वणा मृतपिबन्ति ते उद्धोधा नवन्ति अतस्तैरावृतं वनरुहवत्कमलवत् आननं विचरेत्

२१

हे वारतः मनसि स्मरं यच्छसि ॥ संध्यायां नालवत्सैरावृतं न तत्पुनराव्याप्तं नवताति
 तदुक्त्या वनरुहवोक्त्या वकुवज्या न वंशाप्यते ॥ तथा च प्रिया मुखे वंदुदृशने नोत्तरो
 त्तरमधिकविकासवचनितः पूर्वमता दृश वंशाप्यते ॥ तेन प्रियस्य सवस्त्रासक्तिः सूचि
 नवति ॥ अतएव जलपदं विहाय वनपदमुक्तं तेन वने यावच्छां नां शापयितुं तान्ध
 मान् विचरेव आननं दृश्यति ति धन्यते ॥ धनेन गोनिः रजस्वलं मुकुं प्रदृश्यन्
 ॥ मध्ये मार्गे गच्छन् उन्नयस्थिता गोपाः पर्यायिण्यपश्यति ॥ अतो मुकुः प्रदृशनिं अग्रे ग
 छन् पुनः पुनश्च धियुपश्यति वातथानादृग्दृशनिं स्वापेहा शापकमिति स्मरजनक
 निरंतरदृशनेन तत्रैव रसास्वादनमिति न स्मरोत्यस्य वसरः स्यात् अतो वारंवारं प्रदृशनिं

स्मरान्नेः संधु हारामिवति॥ तादृशं कृत्वा तत्पूरणार्थं तन्निराकरणार्थं वायु दमवरुपं
 कर्तव्यं॥ तत्सूचयंति वारेति॥ धनेन रजस्वले च श्रमसूचकं नवति॥ श्रमनिवृत्तिश्चास्मानि
 रेव वनरुहमिति॥ वन एवैतत्सर्वथा नोग्यं॥ अतो चैव समागमनं॥ अनेन गृहे रतिं दा
 स्यामाति पक्षो व्यावर्तितः॥ विचरति॥ बलाकारेण तामेवावस्थां स्थापयति॥ यदि मु
 रवसंमार्जनं कृत्वा समागच्छेत् तदा प्रसन्नमुखदर्शनात् ज्ञानं वा नवेत्॥ धनसंबंधि
 रज्जुशक्तिकाम एव न उक्रोधः॥ यथा पात्रं दृष्ट्वा तच्छि तमन्नं नोगार्थं शयते॥ तथा मुखं
 दृष्ट्वा तत्रोसारसः कामात्मा मनसि स्थाप्य त इति मुखधारणस्य हेतु च॥ अतो नोगार्थं २१
 दत्त इति नोगः करणायः अयं काम आगंतु क इति नास्यात्पेन पूरणं नवति॥ तत उत्तमा

त इति प्रगात च मुक्तं॥ पद्म जावति मिति॥ धर्मरूपतानिरूपिता ब्रह्म प्रार्थनये वा न गत मिति॥ कार्ति
 रूपता माह॥ धरणि मंडन मिति॥ धरणामंडनमलं करणरूपं श्रारूपं वा आपदि ध्येयं श्रारूपं कार्ति
 रूपं वा॥ पंकजसाम्यात्स्वरूपो कर्ष उक्तः शंतमं कल्याणतमं॥ ज्ञानरूपं आर्ति ह न्नितिसंबोधना
 त्ते वरणा पंकज मितिसंबंध निरूपणात् वैराग्य युक्तं च॥ रमणे ताष्ट प्रापकः॥ आर्ति ह न्नित्यति
 ष्ट निवारकः॥ अथ वायधोके पंचविधमुपकारं करोति तदस्मात्वेकमेव करोति प्रार्थयते॥
 प्रगाता सुकामं ददाति तत्पूर्वमुक्तं मनसिनः स्मरं वारय कृत्वाति॥ प्रकर्षेण न मेषु वा कामं द
 ति र्वंडयति॥ पद्मजेन पद्मजया वा अर्चितं॥ ऐश्वर्यार्थं कामार्थं वा पद्मजैः अर्चितं तत्तुल्यं वा॥ २२
 अन्यथा तानि वरणा पंकज जन्म कं थं प्राप्नुयः॥ धरणपि स्त्री अनलं कृतान्नुज्यत इति तस्यां पद

अनन्यपूर्ववत्स्तनयोश्चरणाधारणं प्रार्थयंति ॥ ६ ॥ ॥ प्रणतकामदं पद्मजावितं ध
 रणिमंडनं ध्येयमापदि ॥ चरणपंकजं शंतमंचते रमणस्तनेषु पर्याधिहन् ॥ १३ ॥
 प्रणतेति ॥ अतएव न पौनरुक्त्यं ॥ परं पूर्वपेक्षयो अत्र चरणमाहात्म्यमधिकं गुणाधायक
 मेतत् ॥ पूर्वउदोषनिवर्तकं हेरमणारतिकर्तः स्तनेषु चरणपंकजमर्पय ॥ प्रयोजनमाहुः ॥ अ
 धिहन्ति ॥ आतिहिनु रतिरुदयतापः चिताचनिवारणायादृष्टोपकारेणौवतापौगमिष्यति ॥
 जि अस्माकं हृदये स्थापितं न बहिः समायाति ॥ अतस्त्वया बहिः स्थापनायं ॥ चरणपंकजस्यापि
 नगवत्स्ववषड्गुणानाह ॥ तत्र प्रथममैश्वर्यं प्रणतकामदमिति प्रकर्षणाय नताः अनन्यशरणाः
 तिषां कामदमनिलवितार्थदातृ ॥ इश्वर एव तथाविधो नवति ॥ तत्र त्वः कामः स्तब्धैर्गृहीतुन राक्य

स्थापनं नगवदपेक्षयापि चरणो महान् आपदि ध्यानमात्रेणैवापदंहराकरोताति ॥ यथैतेषां
 सवोपकारकर्तृ तथास्माकमपि करोविति प्रार्थना ॥ अनेन सर्वएव सुतैरैवंधा आहिताः ॥ त
 दनेतरंतत उत्तमाः प्रार्थयंते ॥ ६ ॥ ॥ सुरतवर्धनं शोकनाशनं स्वरितवेणुना सुष्ठु चंबितं ॥
 इतररागविस्मारणोत्तरां वितरवारनस्तो धरामृतं ॥ १४ ॥ ॥ सुरतेति ॥ अधरामृतं वितरेति अ
 प्यधरामृतं गुणाधायकं ॥ एतस्य चतुर्गुणवमेव विवक्षितं ॥ ज्ञानवैराग्ययोरनुपयोगात् ॥ तस्यै
 श्वर्यमाह ॥ सुरतवर्धनमिति ॥ गोपिकास्तु परिच्छिन्नः कामः अपरिच्छिन्नसहसंयोगे क्षिप्तो नव
 ति ॥ यथारसाः क्षुब्धो धक् नवंति तथायं रसः कामो बोधकः किंच ॥ न केवलमयं काममेव पोष
 यति किंचु सर्वानैवांतःकरणादोषात् निवारयति ॥ अतः शोकनाशकं ज्ञानवैराग्यरूपताचनि

रूपिता॥ ऐश्वर्यधर्मरूपता च॥ यशोरूपता माहा॥ स्वरितो नादयुक्तो यो वेणुः तेन सुष्टु चुंबित
 मिति॥ यशोहिनादहैः कात्वं ते वेणुश्च परमनक्त इति तेनापि चुंबितमेव॥ ननु पीतं इतररा
 गविस्माररामिति श्रियो रूपं॥ साहित्यं विस्मारयतीति स्वतः पुरुषार्थत्वेन प्रमेयबल युक्तं॥
 पूर्वरागप्रमाणबलं शोकनाशनमिति फलबलं सुरतवर्धनमिति साधनबलं॥ एवं च त्रिविधपुरु
 षार्थप्रदं॥ स्वतः पुरुषार्थरूपं॥ नृणामस्मा कमनधिकारिणां दुर्धनपुरुषार्थिनां वा॥ यद्यपाहं रे
 यं न च वति वितररागुरो नराचंशक्यत इति वितरेत्युक्तं॥ वारं रेतिसं बोधनात् शौर्येनाप्यथा संन
 वताति निरूपितं॥ एवं त्रिविधानिरूप्य पुनस्तामस्यः त्रिविधानिरूप्यंते॥ देवनिर्दकाः साविकता २४
 मस्यः नगवन्निर्दकास्तामस्यतामस्यः स्वनिर्दकाराजस्यतामस्य इति॥ छ॥ ॥ अतियद्गवान

द्विकाननं दृष्टियुगायते वामपश्यतां॥ कुटिलकुंतलं श्रामुखं च ते जडउहीरतां पद्म
 लहशां॥ १५॥ ॥ अटताति॥ नवान् अद्विकाननं यदृष्टितत्र हिवसे त्रुटिः युगायते॥ त
 त्रनिमित्तं वामपश्यतामिति॥ यदा पुनः पश्यामः तदा कुटिलकुंतलं श्रामुखं ते उहीरतां नो
 स्माकं यः पद्मलतु ब्रह्मासजडः यथा देवानां पद्मन करोति अलौकिक इष्ट वा तदपे
 क्षयाप्यलौकिक इष्ट वा त् अस्मा कमपि पद्म करणमनुचितं॥ अतो नुचित करणात् जडः
 देवा हि ब्रह्मका लं जावन्ति॥ तथा वयमपि॥ त्रुटियुगायत इति त्रुटिशब्दोऽस्त्रियां॥ यदिसार्थकं
 गमनं न वेत् तथापि न का बिद्धिता परमद्विकाननमेवाटतितनुकानने कश्चन पुरुषार्थः
 अस्माकं न बहिर्गमनं संनवति एवं देवत्वं नगवता संपादितं॥ मूर्खा ब्रह्माता दृशानां पद्म

कृतं तदपेक्षया हीना आहुः ॥ ७७ ॥ ॥ पतिसुतान् च यत्राट् बांधवानतिविलेख्यते तस्य सुता
 गताः ॥ गतिविहस्तवो ज्ञातमोहिताः कितवयोषितः कस्य जे निशि ॥ १६ ॥ ॥ पताति ॥ हे अच्यु
 तस्वतः कामनिवृत्तिनयरहितः ॥ पतिः सुताः अच्यो वंशः आतरः बांधवाः संबन्धिनः एते स
 वथा अविषंघ्याः तानप्यतिविलेख्यते अतिसमागताः वंसर्वेषां गतिं जानासाति गतिवितस्य
 वैयावता गतिः संपाद्यते तां न बानेव दास्यताति वयं वागनिविदः तेषां न जनेन न गवद्भज
 नेन च तारतम्यविदः किं वा ॥ तव उद्भातेन च मोहिताः ॥ अतो मोहयिचासमानाय उच्यते च नरा
 थमरणे निशियोषितः कस्य जेत्यस्य वै वस्त्रियो न त्याज्याः ॥ सुतरामरणे सुतरां निशिय
 र्दधं वा समाहूताः ॥ तदप्यहं चैत्य निप्रायेण संबोधनं कितः वानां वा वयं संबन्धिनः अतो स्म

५१

२५

कंतेषु न प्रवेशः ॥ तत उक्त्वा आत्मानमेव निदति ॥ ७८ ॥ ॥ रहसि संविदं ह कृद्योदयं प्रहसिताननं
 प्रेमवाहणं वृद्धदुरः श्रियो वाह्यधाम ते मुकुरति स्पृहा मुह्यते मनः ॥ १७ ॥ ॥ रहसाति ॥ नो मनः अ
 तिस्यृहं स तमुह्यत इति तत्र कारणावयंगुणावयसहितं वाक्यं दास्यमुरश्चैव कामानंदाधिकारि
 राः ॥ रहसि ए कंतेया संविज्ञानं वा पूर्ववितृह कृद्यस्य कामस्य उदयो येन तादृशं प्रहसितयुक्त
 माननं प्रेमपूर्वकं वाहणं च यस्मिन् श्रियो धाम वृद्धदुरः न गवद्भूपस्य वाषड्गुणावमुच्यते ॥ रहसि
 संविदो यस्मात् इति एतादृशं वा ॥ कृद्यस्य उदयो यस्मात् प्रहसितमाननस्य प्रेमपूर्वकं वाह
 णं यस्य ॥ वृद्धदुरः आधाम च ॥ वाह्यप्रमाणादिबलरूपता न गवद्भूपे निरूपिता ॥ वहसि च स्व
 स्थित्यर्थं यशः श्राव्य निरूपिता ॥ मुखदृशेनैव प्रहसितयुक्तवात्पूर्वस्थित्यन्तावतः कामः

प्रेमवाहरोनवतस्पष्टिराकरां॥ततः स्वयोग्यता ततो नोगवानुयं प्रथमविशेषरोन
 ॥ एवं सर्वे च विष्णुताति॥ अतिस्पृहायुक्तं मनः सुखते केवलं मोहं प्राप्नोति परार्थं॥ जानातुमु
 क्तं मूर्च्छासमायाताति जाह्नवमरणान्यतरात्तावात्तुधिग्जीवनमित्यर्थः॥ पुनरनये पूर्वा एता
 वक्ता लं मनोरथा नि निविष्टा किंचित्प्रार्थयते॥ ७॥ ॥ व्रजवनौकसां व्यक्ति रंगते वृजिन हं अ
 लविश्वमंगलं॥ तजमना कपदं वस्पृहाधिनां स्वजन ह दुजां यन्निष्ठुदं॥ १८॥ ॥ व्रजवनौक
 सामिति॥ इयं ते व्यक्तिः व्रजवनौकसां वृजिन हं त्रीपापनाशिका विश्वस्याप्यस्य मंगलरूपं॥
 दोषनिवर्तकं विशेषाकारेणास्माकमेव॥ गुणाधायकं सर्वेषां अतएतादृशं मना कृतं तज
 त्यागावश्यकचेहेतुः॥ वस्पृहात्मनामिति॥ वयमेव स्पृहायुक्त आत्मा अंतःकरणं यासां किं
 तत्तव्यमित्याशंकायामाह॥ स्वजनानां गोपिकानां ह दुजां हृदय रोगाणां यदेव निष्ठुदं न व

तिनितरां सुदं नारा नयस्मात् केषां चित्पापनाशकः केषां चित्फलोदाता तादृशोस्माकं रोग
 निवर्तको न वदिति॥ काचिद्वा जसतामसा सखेह माहा॥ ७॥ ॥ यत्ने सुजात चरणां बुरुहं स्तने
 पुनाताः शनैः प्रियहृदामहिक कर्कशेषु॥ तेनाटवामटसितव्यथतेन किंचिद्वृत्तिरिति नृमिति
 धार्जवहायुषां नः॥ १८॥ ॥ यत्न इति॥ सुजातं यच्चरणां बुरुहं चरणा कमलं नाताः सतः स्तने पुश
 नेह धामहि॥ शनैः करिरोहेतुः॥ कर्कशे स्थिति॥ प्रियेतिसं बोधनात् स्रेहाकारां॥ सुजातमिति॥
 यथामहदसम्पदप्रकारोत्पन्नं शीतलं सुगंधितापनाशकं नवति॥ अतः स्तनेषु स्थापनं॥ प्रिय
 वात्तुधाष्ट्येन स्थापनं॥ तेनैवातिको मलेन अस्मान् तत्पत्का अस्मदोषेणारुहानामटवामटसितव्य
 मडुःखेन स्थिवायद्यन्यस्मै दुःखं रातुं शक्नुयात् तर्हि प्रियहेतुः॥ ननु स्वयमपि दुःखं प्राप्य तत्रास्मा
 कं संदेहः किं व्यथते न वेति॥ स्थित्युत्प्रेहायां किं न व्यथत अपि तु व्यथएव॥ कूपद्विनिःशंकरादि

निःकूपरशब्देनविषमाःशक्तिरुच्यते॥तद्विषयतएवकथमुत्प्रेक्षते॥तत्राह॥चमतिधारिति
 बुद्धिःकेवलंपरिचमतियद्विषयतइतिनिश्चयः॥स्यात्तदाबुद्धिःशान्तैवचवेत्पुनर्यदायाति
 तेनसंदेहःतत्रहेतुः॥नवदायुषामितिःनवधौलार्थमेवापुर्येषांपूर्वउत्प्रेक्षेनमनःपाठानि
 रूपिताइदानींउन्मूर्छानिरूप्यतइत्यंतस्थितिः॥एवंसवसिंमूर्छापिर्धेतंस्थितिर्ज्ञातिव्या॥पुन
 र्धौलाप्रवेशेप्रजापःपुनःस्वरूपस्थितोगानमिति॥एवंसाधनपराहृयोयवितृतावत्ता
 सांतापोनिरूपितः॥इतिश्रान्तागवतसुबोधिण्यांश्रामदध्वनराहितविरचितायांहरामस्कं
 धविवरोगोपिकागातंनामऽष्टाविंशाध्यायविवरणां॥॥श्राद्धरिज्यनु॥